

Бяззлучнікавыя складаныя сказы: будова, значэнне, ужыванне

§ 25. Паняцце пра бяззлучнікавы складаны сказ (будова, сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі, сродкі сувязі частак)

Бяззлучнікавы складаны сказ — сказ, у якім часткі аб'яднаны ў адно цэлае паводле сэнсу і інтанацыі (без злучнікаў і злучальных слоў). Напрыклад: ¹*Родны край ніхто не выбірае*, ²*выбірае родны край цябе* (Р. Барадулін).

Сродкамі сувязі ў бяззлучнікавых складаных сказах выступаюць:

- інтанацыя;
- парадак размяшчэння частак;
- формы выражэння выказнікаў (як правіла, супадаюць паводле часу і трывання). Напрыклад: ¹*На дварэ стаяла вясна*, ²*распускаліся дрэвы*, ³*цвіў бэз*, ⁴*дацвітала чаромха*, ⁵*свяціла сонца* (М. Лупсякоў). — Гэта бяззлучнікавы складаны сказ, у ім часткі аб'ядноўваюцца ў сэнсава-граматычнае адзінства. Часткі звязаны тэматычна (тэма «Прыход вясны»), выказнікі выражаны дзеясловамі прошлага часу незакончанага трывання.

Бяззлучнікавыя складаныя сказы могуць характарызавацца аднаатыпнасцю, раўназначнасцю частак і пералічальнай інтанацыяй. Паміж такімі часткамі можна ўставіць злучальны злучнік. У такім выпадку бяззлучнікавы складаны сказ перабудоўваецца ў складаназлучаны. Напрыклад: ¹*Цвіла грэчка, разносячы свае пахі*, ²*дзынкалі пчолы, пералятаючы з кветкі на кветку* (І. Гурскі). Параўн.: ¹*Цвіла грэчка, разносячы свае пахі*, і ²*дзынкалі пчолы, пералятаючы з кветкі на кветку*.

Бяззлучнікавыя складаныя сказы могуць таксама вызначацца рознаатыпнасцю, калі адна частка ўдакладняе або паясняе

другую. Паміж часткамі можна ўставіць падпарадкавальны злучнік (злучальнае слова). У такім выпадку бяззлучнікавы складаны сказ перабудоўваецца ў складаназалежны. Напрыклад: ¹*Доўга не мог заснуць Міхась*: ²*клапатлівыя думкі змянялі адна адну* (А. Пальчэўскі). Параўн.: ¹*Доўга не мог заснуць Міхась*, ²*бо клапатлівыя думкі змянялі адна адну*.

170. Прачытайце тэкст, дайце яму заглавак. Знайдзіце і прачытайце бяззлучнікавыя складаныя сказы. Пракаменціруйце іх інтанацыю.

Бяззлучнікавыя складаныя сказы характарызуюцца складаным пунктуацыйным афармленнем. Аднаводна могуць узнікнуць цяжкасці пры выбары пунктуацыйнага знака: коскі, кропкі з коскай, двукроп’я або працяжніка. Таму важна выбраць паслядоўнасць у асэнсаванні матэрыялу: інтанацыя → сэнсавыя адносіны → знак прыпынку.

Інтанацыя — асноўны паказчык сэнсавых адносін паміж часткамі бяззлучнікавага складанага сказа.

Калі часткі ў бяззлучнікавым складаным сказе раздзяляюцца *коскай*, яны вымаўляюцца з пералічальнай інтанацыяй, з невялікім павышэннем голасу ў канцы кожнай часткі, за выключэннем апошняй, і раздзяляюцца невялікімі паўзамі: *Спадала гарачыня, гусцелі фарбы наваколля, духмяна пахла лугавой травой* (А. Варановіч). Умоўнае абазначэнне інтанацыі сказа: [↗], / [↗], / [↘].

Часткі, раздзеленыя *кропкай з коскай*, вымаўляюцца з паніжэннем голасу пад канец кожнай, са значнымі паўзамі паміж імі. Часткі характарызуюцца інтанацыйнай завершанасцю і тэматычным адзінствам: *Ужо зацвілі верасы; пышнае ўбранне дрэў сям-там пачынала жайцець; даспелы ліст, зрываючыся з галінак ад лёгкага подыху, трапятаяся, як матылёк* (М. Паслядовіч). Умоўнае абазначэнне інтанацыі сказа: [↘]; // [↘]; // [↘].

Сказы з *двукроп’ем* паміж часткамі чытаюцца з невялікім паніжэннем голасу ў першай частцы, паўзай пасля яе і павышэннем голасу ў наступнай частцы: *Мы — тройчы дзеці ў вечным крузе: мы — дзеці роднае сям’і* (Н. Гілевіч). Умоўнае абазначэнне інтанацыі сказа: [↘]; // [↗].

Пры чытанні сказаў, часткі якіх раздзелены *працяжнікам*, голас павышаецца ў канцы першай часткі і паніжаецца ў другой:

Хацеў сказаць слова — язык не паварушыўся. Умоўнае абазначэнне інтанацыі сказа: [↗] — // [↘].

Такім чынам, чытанне з пэўнай інтанацыяй знаходзіць выражэнне ў знаку прыпынку паміж часткамі (*Паводле Н. Дайбешкі*).

171. Прачытайце афарыстычныя выслоўі, прысвечаныя жанчыне. Запішыце выказванне, пабудаванае як бяззлучнікавы складаны сказ. Прачытайце выпісаны сказ у адпаведнасці з правільным інтанацыйным афармленнем.

1. Шаную светлыя нябёсы за тое, што магутны Бог стварыў дзівосную істоту, яе Жанчынаю нарок* (*П. Місуна*). 2. Толькі багі судзяць гонар славянскай жанчыны (*В. Аколава*). 3. Жанчына — таямніца з таямніц, пачатак шчасця і трылогі (*С. Грахоўскі*). 4. З жанчынамі свет не старэе, ён маладзее, дабрэе (*А. Грачанікаў*). 5. Жанчына — хараства вярышня (*В. Жуковіч*). 6. У вясны — жаночы голас: спеўны, дзіўны, трапяткі (*П. Місуна*). 7. У жанчыны дзве святыні: сям'я і дзеці (*У. Рубанаў*).

Чаму пісьменнікі так прыгожа гавораць пра жанчыну?

 Хто для вас з'яўляецца эталонам жаночкасці, прывабнасці (у літаратуры і ў жыцці)? Абгрунтуйце свой адказ.

172. Прачытайце чатырохрадкоўе, правільна інтануючы сказы. Расстаўце і растлумачце знакі прыпынку. Як вы разумееце радкі верша, прысвечаныя місіі жанчыны на зямлі? Чаму пры раўназначнасці асобы мужчыны і жанчыны паэт аддае першынство жанчыне?

Першыя раны жанчына лячыла
Травы збірала з відна да цямна.
Першых звяроў прыручыла жанчына
Першай пасеяла зерне яна...

П. Панчанка.

Вызначце сродкі сувязі частак у бяззлучнікавым складаным сказе.

Запішыце сінанімічны рад да слова *прыручыць*.

173. Прачытайце тэкст, падбярыце да яго заглавак. Абгрунтуйце свой выбар. Прапануйце слоўнае апісанне дывана мастака.

Язэп Драздовіч быў не толькі выдатным **жывапісцам**, ён быў і таленавітым графікам, і **самабытным** скульптарам. Ён збіраў

народныя песні і запісваў словы для слоўніка беларускай мовы. Усё, чым ён займаўся, было яго **прываннем**.^{сн}

Язэп Драздовіч унёс **важкі** ўклад у развіццё народнай творчасці. Яго разьба па дрэве, маляваныя дываны^л (маляванкі) — **сінтэз** народнага і прафесійнага мастацтва, выяўленчай прастаты і эстэтычнай выразнасці. Мастак дадае ў кампазіцыю дываноў

элементы **пейзажу**, анімалістычныя^л вобразы. Кветкавы арнамент спалучаецца з рамантычнымі **загадкавымі** краявідамі.

У яго творах адчуваюцца багатая фантазія і сімвалізм. Беларускі пісьменнік З. Бядуля адзначаў: «У Драздовіча ёсць свой стыль, самабытны і арыгінальны». Мастак Пётра Сергіевіч ацэньваў яго творчасць так: «Язэп Драздовіч — наш маленькі павятовы^л Леанарда да Вінчы» (Паводле Я. Шунейкі).

Выпішыце з тэксту бяззлучнікавы складаны сказ, пабудуйце яго схему.
Падбярыце сінонімы да выдзеленых слоў.

174. Прачытайце тэкст. Вызначце тып выдзеленых сказаў паводле будовы. Вусна перабудуйце іх у бяззлучнікавыя складаныя сказы.

Скарына пра Біблію і пра сябе

Імя Скарыны ведае, мабыць, кожны жыхар Беларусі. *І дарослы чалавек, і кожны школьнік скажуць, што Скарына — гэта беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар^л, асветнік-гуманіст.* Бясспрэчна, Скарына — наша слаўтасць, наша гордасць. Але ці ведаем мы Скарыну? Успрыняць Скарыну як асобу няпроста, нягледзячы на тое, што пішуць пра яго шмат. *Праўда, чытаць Скарыну без перакладу могуць далёка не ўсе, бо яго мова шмат у чым адрозніваецца ад сучаснай.* Але нам трэба чытаць Скарыну, уважліва ўглядацца і ўдумвацца^м ў словы, напісаныя ім, старацца спасцігнуць яго думкі.

Многія нашы суайчыннікі памятаюць урывак з яго прадмовы да кнігі «Юдзіф»: «Паколькі ад прыроды звяры, якія ходзяць па пустыні, знаюць ямы свае, птушкі, якія лятаюць у паветры, ведаюць гнёзды свае, рыбы, якія плаваюць у моры і ў рэках, адчуваюць^ф віры^л свае,

пчолы і падобныя ім абараняюць вулі свае, — то таксама і людзі, дзе яны нарадзіліся... да таго месца вялікую міласць маюць».

Гэта сапраўды прыгожыя і паэтычныя словы, якія сведчаць пра любоў да сваёй краіны і свайго народа. Гэту любоў Скарына лічыў натуральным пачуццём, уласцівым ад прыроды кожнаму чалавеку. Цвярджаючы любоў да сваёй радзімы, Скарына нагадвае, што родныя мясціны павінны быць дарагімі для людзей (Паводле С. Гардуна).

Знайдзіце ў тэксце сказы з пабочнымі словамі, зрабіце сінтаксічны разбор аднаго з іх.

 Прадоўжыце думку: *Дзейнасць Францыска Скарыны для беларусаў...*

175. Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары. Падкрэсліце граматычныя асновы і вызначце сродкі сувязі ў бяззлучнікавых складаных сказах.

1. Звонка сві..чуць шпакі, неўзабаве з'яв..цца шчабятлівыя ластаўкі (*З. Бядуля*). 2. Аднекуль дыхнуў ветрык, і загаманілі^с малыя дубы, вітаючы свайго гаспадара (*І. Шамякін*). 3. Бл..снула маланка — стала відна як удзень (*С. Грахоўскі*). 4. Н..ма народаў малых — бываюць малыя паэты (*Р. Барадулін*). 5. На Прывакзальнай плошчы было людна: н..даўна, відаць, пры..шоў прыгарадны ц..гнік^{сн} (*В. Адамчык*).

Сфармулюйце правілы, якім адпавядае правапіс прапушчаных літар у словах.

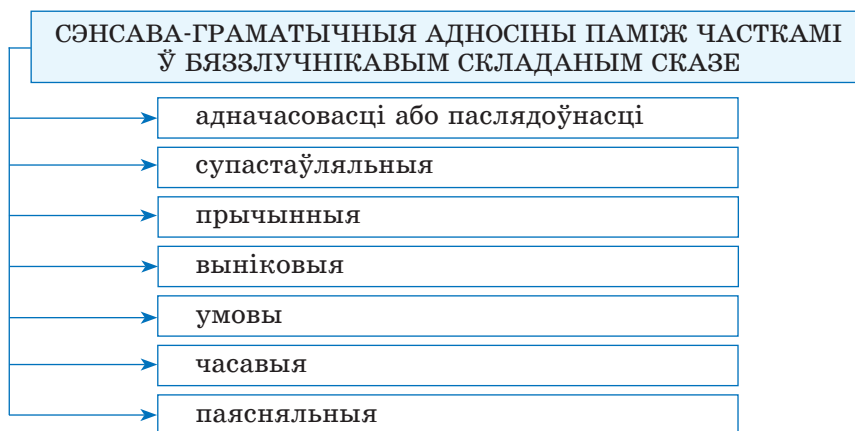
§ 26. Сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі ў бяззлучнікавым складаным сказе

Сувязь паміж часткамі ўплывае на змест і пунктуацыйнае афармленне бяззлучнікавых складаных сказаў. Паміж часткамі складаных бяззлучнікавых сказаў могуць выражацца наступныя сэнсава-граматычныя адносіны:

- **адначасовасці або паслядоўнасці.** Напрыклад: *Будзе гай на гары гаманіць, будзе плакаць у лузе каліна* (П. Трус). *Канчаецца паляна, пачынаюцца бярэзнік, куп'ё* (І. Пташнікаў). — Паведамляецца пра дзеянні, якія адбываюцца адначасова або паслядоўна;
- **супастаўляльныя.** Напрыклад: *Крыкнуць хацелася* — *голас замёр* (П. Броўка). — Паведамляецца пра дзеянні, якія суадносяцца паміж сабой;
- **прычынныя.** Напрыклад: *Не шукай сваіх сярод чужых: роднымі не зрабляца чужыя* (Р. Барадулін). — Другая частка раскрывае прычыну дзеяння, названага ў першай частцы;
- **выніковыя.** Напрыклад: *Прыязджайце да нас — сустрэнем як родных.* — Другая частка раскрывае вынік таго, пра што ідзе гаворка ў першай частцы;
- **умовы.** Напрыклад: *Хай пройдзе суткі цёплы дождж — пойдучь у рост баравікі.* — Раскрываецца ўмова, пры якой дзеянне можа адбыцца;
- **часавыя.** Напрыклад: *Не прайшло і гадзіны* — *у сваё гняздо вярнуліся буслы* (В. Вітка). — Паміж часткамі перадаюцца часавыя адносіны;
- **паясняльныя.** Напрыклад: *Ведаюць людзі на свеце пра тое: смех памагае знішчаць нам ліхое* (У. Дубоўка). — Другая частка ўдакладняе, паясняе папярэднюю.

176. Выкарыстоўваючы правіла і матэрыял табліцы, падрыхтуйце паведамленне пра сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі ў бяззлучнікавым складаным сказе.

177. Прачытайце тэкст. Растлумачце значэнне выдзеленых слоў і выразаў. Знайдзіце ў тэксце бяззлучнікавыя складаныя сказы. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж іх часткамі.

Яўхім Карскі як пачынальнік акадэмічнага беларусазнаўства

Спадчына¹ акадэміка Я. Карскага яшчэ як след не вывучана, яго роля ў развіцці беларусазнаўства не вызначана належным чынам. Зробленае Я. Карскім дае **падставу** бачыць у яго асобе вучонага, які стварыў надзейны **падмурак** для навукі пра беларусаў. Вывучэнне розных галін дзейнасці свайго народа — гісторыі, старажытнай **пісьменнасці**, мовы, літаратуры — дазволіла раскрыць сутнасць беларускага **этнасу**, паказаць яго самастойнасць і самабытнасць.

Манаграфія Я. Карскага і іншыя шматлікія працы аўтара засведчылі: вывучэнне Беларусі, яе культурнай спадчыны набыло **класічны акадэмічны** характар. Вучоны **плённа** распрацоўваў і **прыкладныя**^{*} напрамкі беларусазнаўства. Гэта была патрэба часу. **Стратэгічнымі** заставаліся **фундаментальныя** аспекты ведаў пра Беларусь. Я. Карскаму было наканавана стаць **заснавальнікам** беларускага мовазнаўства, літаратуразнаўства, фалькларыстыкі, **бібліяграфіі**.

Выданне «Беларусы» ацэньваецца як унікальнае навуковае даследаванне. Роднае слова ў Карскага — носьбіт народнага духу, са старажытных часоў яно захоўвала і перадавала традыцыйную культуру беларусаў (*Паводле А. Пяткевіча*).

Сфармулюйце і запішыце пытанні да тэксту, задайце іх аднакласнікам.

Выпішыце з тэксту два бяззлучнікавыя складаныя сказы, вусна перабудуйце іх у складаназлучаныя або складаназалежныя.

Зрабіце сінтаксічны разбор складаназалежнага сказа (гл. Дадатак).

178. Прачытайце тэкст. Як у вашай сям'і, школе адзначаюць свята мужчын?

Дзень абаронцаў Айчыны і Узброеных Сіл Беларусі

Гэта свята — сімвал адвагі і мужнасці, вернасці воінскай прысязе. Гэта дзень памяці аб самаахвярнасці тых, хто ў розныя часы абараняў незалежнасць роднай зямлі. Свята ўвасабляе **сувязь пакаленняў**, пашану да гераічнага мінулага краіны і гордасць за сучасную беларускую армію, якая стала надзейным вартавым мірнай працы нашых людзей. Невыпадкава ў гэты дзень мы нясём кветкі і ўскладаем вянкi да помнікаў воінам-героям.

З Днём абаронцаў Айчыны і Узброеных Сіл прынята віншаваць усіх мужчын: **ветэранаў**, былых і **дзеючых** ваенных, студэнтаў, аднакласнікаў. Маладыя людзі, якіх чакае служба ў арміі, як сапраўдныя мужчыны, павінны ўмець трымаць слова, **сябраваць**, быць **адказнымі**, **высакароднымі** і добрымі. Ад кожнага з іх залежыць, якой будзе наша армія заўтра.

Каб стаць сапраўдным абаронцам Айчыны, трэба найперш стаць **патрыётам**, які шануе свой народ, яго гісторыю і культуру, ганарыцца поспехамі і **дасягненнямі** сваёй краіны (*Паводле Д. Кашавара*).

Назавіце складаныя сказы, вусна зрабіце іх сінтаксічны разбор.

На аснове гэтага тэксту складзіце і запішыце складаназлучаны і бяззлучнікавы складаны сказы, пракаменціруйце знакі прыпынку ў іх. Растлумачце правапіс выдзеленых слоў.

З дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў падрыхтуйце паведамленне (прэзентацыю) пра адно з дзяржаўных свят нашай краіны: Дзень Канстытуцыі (15 сакавіка), Дзень яднання народаў Беларусі і Расіі (2 красавіка), Дзень Дзяржаўнага сцяга, Дзяржаўнага герба і Дзяржаўнага гімна Рэспублікі Беларусь (другая нядзеля мая), Дзень Перамогі (9 мая), Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі) (3 ліпеня), Дзень народнага адзінства (17 верасня).

179. Прачытайце верш з патрэбнай інтанацыяй. Падбярыце да яго назву, якая будзе адпавядаць асноўнай думцы твора. Вызначце сэнсавы-стылістычную ролю бяззлучнікавых сказаў у тэксце. Ці згодны вы з выказваннем вядомага мовазнаўца Васіля Протчанкі: «З дапамогай бяззлучнікавых сказаў ствараюцца эмацыянальна афарбаваныя малюнкi, перадаюцца разнастайныя пачуццi, перажываннi, ствараецца лірычны настрой»?

Ёсць матчына любоў,
З ёй забываеш і крыўду, і бяду, і гузакі.
Яе цяпло да скону адчуваеш,
Як дотык добрай, ласкавай рукі.
Ёсць матчына любоў,
Яна спрадвеку **ёсць**, як спадарожніца жыцця.
Ці прыгажун ты будзеш, ці калека —
Ты для яе — любімае дзіця.

Ю. Свірка.

Падчас чытання захоўвайце арфаэпічныя нормы ў выдзеленых словах. Які даведнік можа вам у гэтым дапамагчы?

180. Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў.

1. Кранеш галінку плячом — на твар з лістоты пасыпл..цца раса.
2. У цішын.. кватэры было чуваць: на канапе^л мурлыкаў кот.
3. Сонца прыгр..вала, лес аж звінеў а.. птушыных галасоў^{сн} (*К. Чорны*).
4. Маўчала ноч па-над палянай, з..лёны гай не гаманіў (*М. Танк*).
5. Растае снег, б..гуць ручайкі, сп..ваюць жаўрукі^{сн} (*М. Лупсякоў*).
6. Ціха было ў навакол..ных л..сах: супакоілася птаства, не шапацелі дрэвы (*А. Чарнышэвіч*).
7. Лес заліўся галасамі: да яго ва ўсе канцы вы..шлі стройнымі радамі загарэлы.. касцы (*Я. Колас*).

§ 27. Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах: коска і кропка з коскай

У бяззлучнікавых складаных сказах звычайна адна частка аддзяляецца ад другой *коскай* або *кропкай з коскай*.

Коскай р а з д з я л я ю ц ц а раўназначныя, аднатыпныя часткі бяззлучнікавага складанага сказа, у якіх паведамляецца пра падзеі і з'явы, што адбываюцца адначасова або паслядоўна. Напрыклад: ¹*Пасля адлігі закруціў мароз*, ²*ударыла ў сцены завіруха*, ³*шыпыннік за маім акном аброс празрыстым, лёгкім лебядзіным пухам* (С. Грахоўскі).

Кропка з коскай паміж часткамі бяззлучнікавага складанага сказа с т а в і ц ц а:

- калі часткі маюць ускладненую будову і свае знакі прыпынку. Напрыклад: *Абціраюць тварыкі пралескі промнем, як лагодным ручніком; ля бяроз празрыстых на ўзлеску папярхнуўся сокам першы гром* (Г. Ракоца);
- калі часткі развітыя і вызначаюцца адноснай сэнсавай самастойнасцю. Напрыклад: *Месяц паціхеньку сунецца ў небе; на ўтаптаным доле варушацца нашы кароткія цені; роснай свежасцю дыхае сонны абшар* (В. Быкаў).

181. Па мадэлі якога сказа пабудаваны прапанаваныя ніжэй выслоўі? Вызначце межы частак, расстаўце і растлумачце знакі прыпынку. Якія даведнікі беларускіх афарыстычных выслоўяў вы ведаеце?

1. Пра маладосць пяюць бярозы пра вечнасць — хмурыя дубы (А. Бачыла). 2. Тварыць дабро патрэбен талент прыносіць гора толькі злосць (С. Грахоўскі). 3. Узросту не мае гармонія не ведае межаў краса (Н. Мацяш). 4. Бяда і радасць ходзяць^с побач вечна людзей ратуе толькі чалавечнасць^{сл} (П. Панчанка). 5. Ад сябе^м самога^м не схавацца ад сябе самога не ўцячэш (П. Панчанка). 6. Не хачу між калосся быць коласам тым што гадамі ўзрастае без зерня (М. Арочка). 7. Зняможаным^м не кажуць слоў прыгожых ад гучных слоў не прыбывае сіл (А. Бачыла).

Паразважайце, у чым заключаецца прызначэнне афарызмаў у мове.

182. Прачытайце тэкст. Выпішыце бяззлучнікавыя складаныя сказы, зрабіце іх сінтаксічны разбор (парадак і ўзор разбору змешчаны ў Дадатку).

У творах вядомага сучаснага беларускага пісьменніка Янкі Сіпакова прыцягвае ўвагу экспрэсіўнае функцыянаванне бяззлучніковых сказаў.

Так, апісанні прыроды, аформленыя пры дапамозе складаных канструкцый, адрозніваюцца ад слоўных замалёвак, створаных простымі сказамі. Простыя сказы называюць дэталі агульнай карціны, падаюць апісанне асобнымі штрыхамі. Такія замалёўкі ў кантэксце звычайна набываюць ролю фону, на якім разгортваюцца падзеі: *Ранні снег ужо растае. Ад зямлі ідзе густая пара. З-пад снегу паказваецца цёмна-зялёная, прамерзлая і таму ядраная трава.*

Складаныя сказы вылучаюць на першы план сувязі, узаемаадносіны ўсіх дэталей: асобныя аб'екты наваколля выступаюць як элементы больш складанага цэлага: *Каля сонца круціцца невялікая хмарка, вільготныя барханы дыхаюць прахалодаю, павявае ветрык, ён хараша асвятляе зялёныя, як пагоркі, барханы, зялёныя краявіды...* Прыведзены сказ дазваляе стварыць цэласны малюнак жывой прыроды (В. Русак).

183. Прачытайце тэкст. Ці згодны вы са сцвярджэннямі: «Самая важная місія жанчыны — нараджэнне і выхаванне дзяцей», «Радзіма пачынаецца з маці»?

Радзіма пачынаецца з маці

Маці вучыць нас любіць — сваіх родных, сяброў, людзей, жыццё. Самой прыродай закладзены ў жанчыне мудрасць і дабрыня.

Мацярынская любоў, яе штодзённая праца, заўсёдная вера ў дзяцей заслугоўваюць пакланення і прызнання сям’і, Айчыны. Мы ў заўсёдным даўгу перад сваёй маці — добрай, клапатлівай, адданай. Як важна, каб нашы маці як мага часцей чулі: «Я люблю цябе, мая родная! Я ганаруся табой, мая слаўная!» *(Паводле В. Шпакевіч).*

Перабудуйце ў тэксце суседнія простыя сказы ў складаназалежныя, бяззлучніковыя і складаназлучаныя. Растлумачце сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі і пастаноўку знакаў прыпынку ў перабудаваных сказах.

Якой дзяржаўнай узнагародай у Рэспубліцы Беларусь адзначаюць мацярынскі подзвіг, звязаны з выхаваннем дзяцей?

 Якое свята, прысвечанае жанчыне, адзначаецца ў Беларусі і ў іншых краінах? Раскажыце пра традыцыі яго святкавання.

184. Запішыце тэкст (частку тэксту) на беларускай мове.

Улыбка женщины

Секрет женщины, секрет женственности — не в моде и не в косметике, он в способности улыбнуться так, чтобы чья-то жизнь осветилась навсегда. Это не улыбка кокетки, это не дежурная улыбка вежливости и не загадочная улыбка Моны Лизы, которая веками заставляет искусствоведов размышлять о её значении.

Нет, это улыбка нежности, улыбка готовности идти с человеком вместе, облегчать и освещать его путь. Почему это может только женщина?

Мужчина любит, заботится, оберегает, но озаряет жизнь двух соединившихся людей именно женщина. Она несёт в себе свет, она — начало жизни на земле, она — душа всего. Поэтому проклятье ложится на мужчину, который обидит, оскорбит женщину, дурно подумает о ней, откажет ей в помощи, не заступится за неё.

Когда мальчик становится мужчиной? Тогда, когда к нему придёт понимание, что женщина — это святое. Когда он научится

обрацца с каждой девочкой, с каждой женщиной по-рыцарски. Когда он сумеет оценить улыбку своей спутницы (С. Соловейчик).

Сфармулюеце і запішыце асноўную думку тэксту з дапамогай складаназлучанага, складаназалежнага або бяззлучнікавага складанага сказа.

185. Прачытайце тэкст, растлумачце яго назву. Да якога стылю маўлення належыць гэты тэкст? Кому ён адрасаваны? Назавіце словы і моўныя сродкі, характэрныя для гэтага стылю.

Усе ведаюць, як прайсці ў гэту бібліятэку

Першае, што бачыш, заязджаючы^м ў Мінск з боку Масквы, — «алмаз», які зіхаціць усімі гранямі. Любы беларус з гонарам скажа: «Гэта наша, гэта мая бібліятэка!»

«Нацыяналку» будавалі на народныя грошы: ладзілі суботнікі, праводзілі тэлемарафоны. Так у Беларусі з’явілася адно з найлепшых кнігасховішчаў у Еўропе: бібліятэка налічвае больш за дзевяць мільёнаў кніг. У чытальных залах адначасова могуць размясціцца дзве тысячы чалавек.

Усё ў будынку зроблена па апошнім слове тэхнікі, а галоўнай «фішцы» могуць пазайздросціць нават самыя знакамітыя чытальні^{сп} свету. «У нас аўтаматызаваныя пошук і дастаўка кніг», — з гордасцю адзначаюць бібліятэкары. Вы робіце заказ, у сховішча паступае заяўка, там знаходзяць патрэбную кніжку, упакоўваюць у спецыяльны бокс-шарык. Вы не паспееце каву дапіць, а кніга ўжо чакае вас.

Ёсць аддалены доступ да ўсіх рэсурсаў праз інтэрнэт, для гэтага трэба зарэгістравацца на афіцыйным сайце бібліятэкі nlb.by (Паводле К. Хілько).

Знайдзіце ў тэксце бяззлучнікавыя складаныя сказы. З дапамогай табліцы (практ. 176) вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж іх часткамі.

На аснове тэксту складзіце і запішыце просты, складаназлучаны, складаназалежны і бяззлучнікавы складаны сказы на тэму «Нацыянальная бібліятэка Беларусі».

 Падрыхтуйце падрабязны пераказ тэксту паводле плана:

1. Гэта наша бібліятэка!
2. Адно з найлепшых кнігасховішчаў у Еўропе.
3. Усё зроблена па апошнім слове тэхнікі.
4. Аддалены доступ да ўсіх рэсурсаў бібліятэкі.

186. Спішыце сказы, расстаўляючы прапушчаныя знакі прыпынку.

1. На зямлю сырую ціха ночка пала бляскам-дрыгаценнем зорка замігала (*Я. Колас*). 2. Прайшла вясна садамі адспявалі салаўі адзванілі на пакосе адцвілі брусніц кусты (*П. Броўка*). 3. Марозны ветрык пашчываў^с шчокі і нос лёгкія паслухмяныя лыжы весела шалясцелі па снезе (*Я. Бяганская*). 4. Птушку пазнаюць у палёце чалавека — па рабоце^{сн} (*Прыказка*). 5. Апранаюцца ў зеляніну хмызнякі зямля атуленая цяплом чакае блізкай навальніцы^{сн} (*М. Лупсякой*).

§ 28. Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах: двукроп'е

Двукроп'е паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах ставіцца, калі:

- другая частка паясняе, удакладняе, раскрывае змест першай. У такім выпадку паміж часткамі можна ўставіць злучнікі **што, як** або словы **а іменна**. Напрыклад: ¹⁾*Мы знаем:* ²⁾*у нашай краіне няма непрыгожай зямлі* (П. Панчанка);

- другая частка раскрывае прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай частцы. Паміж часткамі можна ўставіць злучнікі **бо, таму што**. Напрыклад: ¹⁾*Як позна ліпы сёлета цвітуць:* ²⁾*было так доўга холадна і хмарна* (П. Панчанка);

- другая частка дапаўняе выказнік першай часткі. Звычайна ў ролі выказніка выступаюць словы са значэннем успрымання (*убачыць, пачуць, адчуць, зразумець, падумаць, успомніць, разважыць, прыслухацца*). Паміж часткамі можна ўставіць словы **і ўбачыў, што; і пачуў, што; і адчуў, што** і пад. Напрыклад: ¹⁾*Зірнеш з акна:* ²⁾*нібыта кветкі — на сніх вербах снегіры* (А. Вялюгін);

- другая частка разгортвае значэнне першай часткі. Як правіла, у такім выпадку першая частка афармляецца як безасабовы сказ. Напрыклад: ¹⁾*Падумалася:* ²⁾*хутка прыйдзе вясна.*
¹⁾*Стала зразумела:* ²⁾*дажджу не мінуць;*

- другая частка ўяўляе сабой прамое пытанне. Напрыклад: *Перад гаспадаром пайстала праблема: як камфортна размясціць гасцей?*;

- у першай частцы ёсць словы *так, такі, адзін (адна, адно)*, змест якіх раскрываецца ў другой частцы. Напрыклад: ¹*Зробім так:* ²*вы адпачыце,* ³*я прыгатую вячэру;*

- першая частка выступае як абагульняльная ў адносінах да наступных частак, што раскрываюць яе змест. Напрыклад: ¹*Зямля жыве:* ²*у бераг б'юць прылівы,* ³*у вырай адлятаюць журавы* (С. Грахоўскі).

187. З апорай на схемы раскажыце, калі ставіцца двукроп'е паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў.

1. [] : [прычына].
2. [] : [удакладненне, паясненне].
3. [] : [канкрэтызацыя выказніка].
4. [безасабовы сказ] : [разгортванне значэння].
5. [] : [прамае пытанне]?
6. [так (такі, адно)] : [раскрыццё зместу].
7. [абагульняльная частка] : [], [].

Праілюструйце адказ прыкладамі.

188. Прачытайце сказы, захоўваючы патрэбную інтанацыю. Пракаменціруйце пастаноўку знакаў прыпынку паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў.

1. **Серабрыцца** снег, мігацяць **незлічоныя** мільёны брыльянцістых іголак, **вечер-кусака** шчыпле за шчокі, нос (*М. Лынькоў*). 2. Гарачае **сонца** пачынае парад: вясну пачынаць пара (*П. Панчанка*). 3. Спахмурнелі ясны вочы ў хлопца маладога: ён **адказу** ад дзяўчыны не чакаў такога (*Я. Купала*). 4. Вузенькі двор, акуратныя, зачыненыя веснічкі, каля вокнаў весела **зелянеюць** маладая ліпа і два кусты бэзу (*І. Мележ*). 5. Над ракою ў **спакоі** зацвітала каліна; у сяле за ракою вырастала **дзяўчына** (*Я. Купала*).

Растлумачце арфаграмы ў выдзеленых словах. Пабудуйце схемы сказаў.

189. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары, раскрываючы дужкі і расстаўляючы знакі прыпынку.

1. Тут раслі магутныя сасновыя бары з...л...нелі (*не*)абсяжныя плошчы ельніку і піхтоўніку залаціліся (*ў*)восень цэлыя гаі бяроз і асін (*А. Чарнышэвіч*). 2. Ра...цв..тала вясна красавалі лясы ў вянках з...л...ніны купчастай на прасторах вясны пад шатрамі красы гадаваліся доля і шчасце (*П. Глебка*). 3. А...спявала лета песні ўсе сабрала каласы пад сасонкамі на ўзлесс.. ра...цвітаюць в..расы (*Я. Пушча*). 4. Кажуць людзі ў год раз ночкай з гуслямі дзед з кургана як снег белы выходзіць (*Я. Купала*). 5. Апошнія гады вымушаюць прызнаць глабальныя змены клімат.. рэальнасцю. 6. Вясна мінецца прыйдзе лета (*Я. Колас*). 7. З'яўляліся новыя краявіды новыя дарогі ў гэтых імклівых зменах не адступалі кружыліся думкі (*І. Мележ*).

Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах.

190. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў ім запазычаныя словы, растлумачце іх значэнне. Назавіце прыметы, паводле якіх мы вызначаем гэтыя словы як запазычаныя.

Папера супраць фармату еруб

Людзі звяртаюцца да электронных выданняў па розных прычынах: для адных гэта магчымасць бясплатна атрымаць інфармацыю, нехта аддае перавагу зручнасці і мабільнасці, некаторыя змагаюцца за экалогію і такім чынам захоўваюць лес.

Сёння самы папулярны фармат электроннай кнігі ў Еўропе — еруб. У Беларусі найбольш распаўсюджаны фармат fb2. Хутчэй за ўсё, гэта звязана з тым, што яго «чытаюць» усе прылады, нават самыя «старажытныя». На другім месцы для беларусаў — тобі, які падыходзіць для iPhone і электронных кніг.

Вакол электронных кніг шмат дыскусій, спрэчкі вядуцца не толькі сярод чытачоў, але і сярод пісьменнікаў. На думку многіх, якасны літаратурны твор застаецца мастацтвам на любым носбіце. Папяровая старонка або электронны экран

не мяняюць сэнсу напісанага. Носьбіт толькі стварае эфект. На сёння факт застаецца фактам: папяровыя кнігі будуць друкавацца яшчэ доўгі час (*Паводле І. Навасельцавай*).

Выпішыце з тэксту бяззлучнікавыя складаныя сказы, падкрэсліце граматычныя асновы і вызначце сэнсавыя адносіны паміж часткамі. Пракаменціруйце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах. На кожны адказ падбярыце 2-3 аргументы.

Паразважайце: за якой кнігай будучыня — папяровай ці электроннай? Абгрунтуйце свой адказ. Аргументы аформіце з дапамогай бяззлучнікавых складаных сказаў. Напрыклад: *Перавага застаецца за папяровай кнігай: гэтай кнізе не патрэбны тэхнічныя сродкі падтрымкі (камп'ютар, электрычнасць) і г. д.*

191. Прачытайце тэкст. Знайдзіце бяззлучнікавыя складаныя сказы, растлумачце знакі прыпынку ў іх і сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі.

Партал *Belarus.by* запусцілі ў чэрвені 2009 года, і вельмі хутка ён стаў «інтэрнэт-тварам» Беларусі. Адразу можна было канстатаваць: праект аказаўся ўдалым.

Паказчык аўтарытэтнасці сайта ў пошукавай сістэме Google вырас са стартавай адзнакі 5 да 8 (па 10-бальнай шкале). За беспрэцэдэнтна¹ кароткі час *Belarus.by* падняўся на адну прыступку з найбольш аўтарытэтнымі беларускімі сайтамі — інтэрнэт-парталамі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, а таксама з сайтам БДУ.

Высокі аўтарытэт сайта тлумачыцца вялікай цытаванасцю: на яго спасылаюцца больш за 1800 сайтаў (большасць з якіх замежныя). Сайт наведваюць прадстаўнікі 190 краін свету, за суткі паказчык наведвання складае звыш 3000 чалавек.

Прыклад *Belarus.by* дэманструе, што беларусам пад сілу ствараць інтэрнэт-праекты міжнароднага ўзроўню. Інтэрнэт-вобраз Беларусі стаў сучасным, прывабным² (*Паводле часопіса «Беларуская думка»*).

Зрабіце сінтаксічны разбор аднаго бяззлучнікавага складанага сказа. Запішыце змест тэксту з дапамогай 1-2 бяззлучнікавых складаных сказаў.

Выпішыце з тэксту прыклады на правапіс вялікай літары, у напісанні якіх вы маглі б зрабіць памылку.

Пазнаёмцеся з матэрыяламі сайта *Belarus.by*. Якую інфармацыю вы скарыстаеце, каб паведаміць сваім замежным сябрам пра дасягненні нашай краіны? Якія аргументы з тэксту возьмеце, каб расказаць пра сайт як інтэрнэт-праект міжнароднага ўзроўню?

192. Прапануйце схемы да правіл «Коска паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах», «Кропка з коскай паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах», «Дзукроп’е паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах». Да прыведзеных схем складзіце і запішыце ўласныя прыклады.

193. Прачытайце бяззлучнікавыя складаныя сказы, захоўваючы правільную інтанацыю. У якіх прыкладах другая частка ўдакладняе змест першай, у якіх — тлумачыць прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай частцы, а ў якіх — дапаўняе першую? Расстаўце і растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

1. Чорны воран над белаю ружай о, які фантастычны кантраст! (*Я. Янішчыц*). 2. Аляксей азірнуўся перад ім стаяў пяхотны старшыня з загарэлым вясёлым тварам (*І. Мележ*). 3. Назаўтра ўстаў Пакацігарошак прыпаў вухам да зямлі слухае гудзе зямля (*З казкі*). 4. Бойся спазніцца з харошым учынкам тонка прадзецца жыццёвая ніць (*Н. Мацяш*). 5. У нашай вёсцы хадзіла такая пагалоска¹ ў вырай, у далёкія цёплыя краіны, журавы пад сваімі шырокімі крыламі нясуць ластавак (*А. Бялевіч*). 6. Вясна наступіла дружна дапамаглі шчодрыя цёплыя дажджы і яснае сонейка (*А. Асіпенка*). 7. Апейка адчуў цішыня зрабілася насцярожанай (*І. Мележ*).

§ 29. Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах: працяжнік

Працяжнік паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах ставіцца, калі:

- у першай частцы паказваецца ўмова або час дзеяння, пра якія паведамляецца ў другой частцы. У такім выпадку ў першую частку можна ўставіць злучнік *калі*. Напрыклад: ¹*Сонца паднялося вышэй* — ²*на зямлю сышла гарачыня* (*І. Мележ*);
- другая частка змяшчае вывад з таго, пра што паведамляецца ў першай. На месцы працяжніка можна ўставіць злучнікі *і*,

аж, таму. Напрыклад: ¹⁾*Заспявае жайрук* — ²⁾*вясна адгукаецца ў сэрцы гулам* (В. Ададурава);

- змест частак супрацьпастаўляецца або супастаўляецца. Паміж такімі часткамі можна ўставіць злучнікі **але, ды, а**. Напрыклад: ¹⁾*Рад бы госцю* — ²⁾*прысмакаў шкада*;

- у сказе гаворыцца пра хуткую змену падзей, нечаканасць. На месцы працяжніка можна ўставіць злучнік **і**. Напрыклад: ¹⁾*Раптам бераг адступае* — ²⁾*луг зялёны вырастае* (М. Танк);

- апошняя частка з'яўляецца абагульняльнай у адносінах да папярэдніх. Напрыклад: ¹⁾*Ніжэй стала хадзіць сонца*, ²⁾*пажаўцела трава на наплавах*, ³⁾*збіраюцца стайкамі вераб'і* — ⁴⁾*усё гаворыць аб наступленні восні* (В. Хомчанка);

- другая частка з'яўляецца параўнаннем у адносінах да першай. Паміж часткамі можна ўставіць злучнікі **як, быццам, як быццам**. Напрыклад: ¹⁾*Князь без дружыны* — ²⁾*без лука страла* (В. Зуёнак).

194. Выкарыстоўваючы схемы, складзіце апорны канспект правіла «Працяжнік паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах». Падбярыце адпаведныя сказы-прыклады.

1. [Умова / час дзеяння] — [].
2. [] — [вывад].
3. [] — []. (Змест супрацьпастаўляецца.)
4. [] — []. (Хуткая змена падзей.)
5. [], [], [] — [абагульненне].
6. [] — [параўнанне].

195. Прачытайце сказы, захоўваючы патрэбную інтанацыю. Пракаменціруйце пастаноўку знакаў прыпынку паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў.

1. Зямля дзяцей тваіх не кіне, зямля — аснова ўсёй Айчыне (*Я. Колас*). 2. Жыццё шліфуе людзей — людзі шліфуюць жыццё (*Ц. Гартны*). 3. Не каліна над вадой пахіліла голле — плача маці сярод поля, праклінае долю (*П. Трус*). 4. Разгарнуць хачу я крылле: я ў свет вольны палячу (*Я. Колас*). 5. Шэры колер вачэй у нас ад нашай зямлі: беларус часцей за ўсё, працуючы, бачыў яе перад сабой (*Я. Сіпакоў*). 6. Блакітны колер вачэй у нас ад неба і васількоў: беларус бачыў іх у жыце, і ля дарогі, і ля свайго ганка^п (*Я. Сіпакоў*).

196. Перабудуйце складаназлучаныя і складаназалежныя сказы ў бяззлучнікавыя. Запішыце, пастаўце знакі прыпынку, вызначце розніцу ў значэннях сінанімічных канструкцый.

У з о р. *Міхал адчуў, як на хвіліну адышла, адпусціла душу трывога* (Х. Лялько). — *Міхал адчуў: на хвіліну адышла, адпусціла душу трывога.*

1. А нам стаяць, не гнуцца, як трысцё, бо лёс славян — нялёгкае і гордае жыццё (*У. Караткевіч*). 2. Багатая душа маладая, бо старэць ёй няма калі (*Р. Барадулін*). 3. Калі Бог захоча пакараць чалавека, ён задавальняе ўсе яго пажаданні (*А. Макаёнак*). 4. Не прайшло і паўгадзіны, як хмары закрылі ўсё неба (*І. Мележ*). 5. Аднатонныя песні спявала восень, і жалобна шумеў аголены лес (*Я. Колас*).

197. Вызначце адпаведнасць паміж бяззлучнікавымі складанымі сказамі і правіламі пастаўкі знакаў прыпынку паміж іх часткамі.

1. Дні прайшлі адшалецелі зоры на гарачых крылах навальніц (*М. Танк*).

2. Дзятлы заняты звычайнай работай яны шукаюць у кары на абед чарвякоў (*А. Якімовіч*).

3. Хацеў сказаць не хапіла адвагі (*В. Адамчык*).

А) Дзукроп'е ставіцца, бо другая частка раскрывае прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай частцы.

Б) Коска ставіцца паміж часткамі бяззлучнікавага складанага сказа, бо выражаюцца сэнсавыя адносіны паслядоўнасці.

В) Працяжнік ставіцца, бо другая частка паказвае на вынік таго, пра што ідзе размова ў першай частцы.

Г) Дзукроп'е ставіцца, таму што другая частка раскрывае змест першай.

Д) Працяжнік ставіцца, таму што змест частак супрацьпастаўляецца.

198. Спішыце, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары, раскрываючы дужкі і расставяляючы знакі прыпынку. Абгрунтуйце выбар знакаў прыпынку паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў.

1. Хочаш быць разумным бяры прыклад з разумных людзей (*А. Чарнышэвіч*). 2. На белым свец.. цудаў не бывае завялае не

закрасуе зноў (*В. Русілка*). 3. Смерці ў Паэта няма ёсць нараджэнне (*Я. Янішчыц*). 4. Без Радзімы народ.. н..ма без народ.. н..ма Радзімы (*Р. Барадулін*). 5. Голас (*не*)знаёмага можа з..дзівіць голас друга — на хвіліну спыніць голас любай — сагрэць со..цам лета голас маці — в..рнуць з таго свет.. (*М. Танк*). 6. Размова — мова думак маўчан..^{ел} — мова ісціны (*А. Разанаў*).

Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў межах частак у 5-м і 6-м сказах. Складзіце схемы 2-3 сказаў.

199. Прачытайце выказванні пра значэнне роднай мовы ў жыцці грамадства.

1. Роднае слова — сродак духоўнай сувязі пакаленняў, паказчык самабытнасці, культурнай прыналежнасці і самастойнасці народа (*В. Протчанка*).

2. Мова — адна з найважнейшых прымет нацыі, падмурак этнічнага самаўсведамлення народа, аснова яго культуры. Праз родную мову чалавек знаёміцца са светам, праз матчыну мову ён становіцца грамадзянінам сваёй дзяржавы, праз родную мову ажыццяўляецца непарыўная сувязь чалавека са сваім народам (*Л. Сямешка*).

3. Мова — гэта не толькі сродак, з дапамогай якога людзі наладжваюць сувязі, абменьваюцца інфармацыяй, яна — своеасаблівае люстэрка жыцця і працы народа, яго грамадскага і культурнага развіцця. Мова адлюстроўвае жыццёвы вопыт народа, асаблівасці яго мыслення і псіхікі, маральна-этычныя і эстэтычныя нормы (*Л. Сямешка*).

4. Мова — душа народа. Як вобразнае параўнанне ўжываем мы гэты выраз. Гаворым так, каб засведчыць, што мова — тонкая, далікатная духоўная сфера, найбольш істотная прымета ў азначэнні нацыі, у вызначэнні яе сутнасці (*М. Шавыркін*).

Ахарактарызуйце сказы паводле будовы. На аснове прачытанага запішыце 4 сказы на тэму «Беларуская (родная) мова» (просты, складаназлучаны, складаназалежны, бяззлучнікавы складаны). Пабудуйце схемы запісаных сказаў.

200. Выканайце інтэрактыўнае заданне па тэме «Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах»: размяркуйце бяззлучнікавыя складаныя сказы па групам у залежнасці ад пастаноўкі знакаў прыпынку.

201. Прачытайце тэкст. Дайце азначэнне паняццю «пераклад». Якімі сродкамі вы карыстаецеся пры перакладзе тэксту? Ці карыстаецеся вы электронным перакладчыкам? Вы перачытваеце перакладзены тэкст?

Трэба памятаць: пераклад — гэта стварэнне тэксту на аснове прапанаванага сродкамі іншай мовы. Пераклад — гэта творчы працэс, ён складаецца з некалькіх этапаў:

- 1) уважлівае чытанне і аналіз прапанаванага тэксту-арыгінала;
- 2) перадача зместу ў адпаведнасці з літаратурнымі нормаў мовы.

Пры перакладзе трэба пазбягаць:

- а) скажэнняў — адхіленняў зместу перакладу ад зместу арыгінала;
- б) недакладнасцей — памылак, якія не дазваляюць дакладна перадаць пэўную інфармацыю.

Прычынамі памылак пры перакладзе звычайна з'яўляюцца няправільнае разуменне зместу арыгінала, няўменне правільна вызначыць сэнс слова ці неразуменне яго значэння. Таму пры перакладзе варта карыстацца не толькі паслугамі Google Translate, але і тлумачальнымі, перакладнымі, сінанімічнымі слоўнікамі.

Ці здараліся ў вас казусы, смешныя выпадкі пры камп'ютарным перакладзе? Прадоўжыце сказы і запішыце іх сваімі словамі.

Пераклад — гэта...

Пры перакладзе трэба пазбягаць...

Прычынамі памылак пры перакладзе звычайна з'яўляюцца...

Зрабіце вусны сінтаксічны разбор запісаных сказаў.

 202. Знайдзіце ў тэксце бяззлучнікавыя складаныя сказы і запішыце іх па-беларуску. Улічвайце пры гэтым, што пераклад — праца творчая.

По отношению каждого человека к своему языку можно совершенно точно судить не только о его культурном уровне, но и о гражданской позиции. Истинная любовь к своей стране немыслима без любви к своему языку; человек, равнодушный к родному языку, — дикарь. Безразличие к языку объясняется полнейшим безразличием к прошлому, настоящему и будущему своего народа.

Неряшливость в одежде — это неуважение к окружающим людям и к самому себе. Дело не в том, чтобы быть одетым щегольски.

В щегольской одежде есть преувеличенное представление о собственной элегантности, по большей части щёголь стоит на грани смешного. Надо быть одетым чисто и опрятно, в том стиле, который больше всего вам подходит.

Язык в ещё большей мере, чем одежда, свидетельствует о вкусе человека, его отношении к окружающему миру, к себе (*По К. Паустовскому*).

Згадзіцеся (абвергніце думку), прывёўшы доказы, прыклады: *Па тым, як чалавек ставіцца да сваёй мовы, можна меркаваць пра яго культурны ўзровень і грамадзянскую пазіцыю.*

Слоўнік

немыслимый — *немагчымы, немажлівы*

дикарь — *дзікун*

щёголь — *франт, фарсун*

щегольской — *франтаваты, фарсісты*

грань — *мяжа*

равнодушный — *абыякавы, раўнадушны*

безразличие — *абыякавасць*

неряшливость — *неахайнасць*

истинный — *сапраўдны*

203. Прачытайце табліцу. Падбярыце адпаведныя прыклады з дадзеных сказаў. Запішыце сказы, пастаўце прапушчаныя знакі прыпынку. Пабудуйце схемы сказаў.

1. Замерлі дрэў макушкі не зварухнецца ліст пявучай самай птушкі замоўк апошні свіст (*П. Глебка*). 2. Голас — срэбраны звачок шчочкі — ма́кавы лісткі (*Я. Колас*). 3. Снег скрыпучы пад санямі хуткі конь мяцелі дым вецер пеніцца за намі замятаючы сляды (*М. Машара*). 4. Выганяеш гора ў дзверы гора сунецца ў акно (*П. Броўка*). 5. Гэта не вецер калыша лясы гэта трывогі звіяняць галасы (*М. Танк*). 6. Ты скажы мне цьма глухая доўга будзеш ты ляжаць? (*Я. Колас*). 7. Збылася мара паэта беларусы сталі людзьмі звацца (*К. Чорны*). 8. Ідзе па вуліцы лебедзь плыве.

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў БЯЗЗЛУЧНІКАВЫХ СКЛАДАНЫХ СКАЗАХ

Знак прыпынку	У якім выпадку ставіцца	Прыклады, схемы сказаў
Коска	1) У частках бяззлучнікавага складанага сказа пералічваюцца пэўныя падзеі, з’явы; 2) паміж часткамі перадаюцца адносіны адначасовасці або паслядоўнасці	
Кропка з коскай	1) Паміж развітымі часткамі бяззлучнікавага складанага сказа, якія маюць свае знакі прыпынку; 2) часткі бяззлучнікавага складанага сказа вызначаюцца сэнсавай завершанасцю і выступаюць як адносна незалежныя	
Дзукроп’е	1) Другая частка дапаўняе, раскрывае, удакладняе змест першай часткі; 2) другая частка выражае прамое пытанне	
Працяжнік	1) Змест частак супрацьпастаўляецца; 2) другая частка з’яўляецца параўнаннем у адносінах да першай	

204. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку. Колькі падтэм у тэксце?

Зубры

Зуброў часта называюць белавежскімі. Думаеце, зубрам там надта прывольна? Не зусім. Зубр — прыхільнік светлых гаёў¹, аднак белавежскія мясціны сталі для зуброў надзейным прытулкам.

Тэрыторыя Еўропы раней уяўляла сабой суцэльныя лясны масіў, але з-за гаспадарчай дзейнасці лес паступова высыкаўся. Многа лесу патрабавалася на будаўніцтва новых гарадоў, мастоў, умацаванняў — стагоддзямі не змаўкаў грукат сякеры ў еўрапейскіх лясах.^{сн} Белавежская пушча заставалася некранутым зялёным астраўком. З часам пушча стала ўлюбёным месцам жыхарства зуброў.

Цяжка было зубру хавацца ад людзей. Так, апошні белавежскі зубр быў забіты ў 1919 годзе. Тады вучоныя забілі трывогу. У Белавежскай пушчы пабудавалі зубрагадавальнік, былі закуплены два дзясяткі зуброў.^{сн} Пасля Вялікай Айчыннай вайны зноў прадоўжылася работа па ўзнаўленні папуляцыі^п гэтых жывёл.

Чым цікавы зубр? Па-першае, сваімі памерамі. Вага зубра дасягае тысячы кілаграмаў, даўжыня тулава — трох метраў.^{сн} У яго моцныя серпападобныя рогі і калматая грыва. Калі зубра не трывожыць, ён спакойны і міралюбівы, але ў гневе страшны сваёй сілай. Ён валіць сваім тоўстым лбам дрэвы, з рыкам рые капытамі зямлю.

Зубры харчуюцца маладымі галінкамі дрэў, ахвотна ядуць кару асін, елак. Любяць жалуды, грыбы. Зімой зубры ласуюцца мохам, лішайнікамі і сухой травой.

Паводле даных афіцыйнага сайта Нацыянальнага парку «Белавежская пушча», у 2024 годзе колькасць зуброў дасягнула лічбы 462. Гэта самая вялікая папуляцыя* ўнікальных жывёлін. Ёсць вялікая надзея, што зубр, сучаснік мамантаў, стане такім жа звыклым насельнікам беларускіх лясоў, як лось і казуля (Паводле А. Наварыча).

Чаму зубры жывуць у Белавежскай пушчы, хаця любяць светлыя гаі?

Выпішыце моўныя сродкі, якія выкарыстоўвае аўтар для апісання зуброў.

З дапамогай інтэрнэт-матэрыялаў раскажыце пра памятныя манеты Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь, прысвечаныя Белавежскай пушчы.

Назавіце складаныя сказы ў тэксце. Зрабіце вусна іх сінтаксічны разбор.

Правяраем сябе

1. Назавіце агульныя прыметы, уласцівыя ўсім тыпам складаных сказаў: складаназлучаным, складаназалежным і бяззлучніковым складаным.

2. Якімі прыметамі адрозніваюцца складаназалежныя сказы ад складаназлучаных; бяззлучніковыя складаныя сказы — ад складаназлучаных і складаназалежных?

3. Назавіце сродкі сувязі частак у бяззлучніковых складаных сказах.

4. Якія знакі прыпынку могуць ставіцца паміж часткамі ў бяззлучніковых складаных сказах?

5. Калі ставяцца коска і кропка з коскай паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах?

6. Калі ставіцца двукроп'е паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах?

7. Пры якіх умовах ставіцца працяжнік паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах?

8. Складзіце самастойна або выпішыце з мастацкіх твораў бяззлучнікавыя складаныя сказы з рознымі сэнсава-граматычнымі адносінамі паміж часткамі. Назавіце гэтыя адносіны. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах. Пабудуйце схемы сказаў.

9. Запішыце сказы пад дыктоўку, расстаўляючы знакі прыпынку. Падкрэсліце ў кожнай частцы галоўныя члены.

1. Беларус адрозніваецца шчодрасцю ён вылучаецца заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе (*У. Караткевіч*). 2. Зайздросная гэта якасць надаваць духоўнасць асэнсаванасць рэчам (*М. Стральцоў*). 3. Дарогі пахаваліся слядоў нідзе няма камусь на нешта жаліцца кудлатая зіма (*М. Багун*). 4. Высока ў небе вырай кружыць ляціць за сіні небакрай не забывай ніколі дружа сваю зямлю свой родны край (*В. Вярба*). 5. Пасля жніва лёгка ўздыхнецца і полю і нябёсам і душы. У сэрцы прадчуванне варухнецца пайшлі доўгачаканыя дажджы (*Ю. Свірка*). 6. Не трэба нянавісці ад яе ўсё гора на свеце і боль^м і пакуты. Вучыцеся любіць любоў узбагачае сэрца і душу (*К. Кірэнка*). 7. Рана ўстанеш многа зробіш (*Прыказка*). 8. Я шчаслівы ад думкі ў мяне ёсць Радзіма свой народ свая мама (*Я. Сіпакоў*).